

ՉԻՍԻ

Կայարանի մայթի վրա էլ են շարվում ամեն առավոտ, այդ աղտոտ հագուստով թշվառ կոշկաջինջները: Սանդուղքների գլխից սկսած, նրանք բռնում են մայթի մի մասը: Առաջին տեղը բռնում է լայն դեմքով մի հայ. նրանից քիչ հեռու՝ 5—6 հույն պատանիներ, որոնցից երկուսը անդադար կռվում կամ վիճում են. մեկը համր է և «չիստի» բառը կանչելու փոխարեն «ա՛, ա՛, ա՛» է անում, իսկ չորրորդը, որի գծագրությունները ժամանակից առաջ չափահաս եղած մանուկի գծեր են, անցորդներին է գննում ուշադրությամբ, մանավանդ՝ կանանց:

Մենակ այնտեղ չէ կոշկաջինջների տեղը: Նրանք Բաթումի անցուղարձ ունեցող բոլոր փողոցների անկյուններում կան. անցնելիս նայում են կոշիկիդ և, եթե նրան մաքուր չտեսնեն, խլացնում են ականջդ իրենց կանչերով, հաճախ իսկ իրենց արկղիկը ուսի վրա, խոզանակով ծեծում են նրան և ետևիցդ են գալիս՝ անդադար «չիստի» կանչելով:

— Չիստի...— լսվեց կողքիցս, երբ բարեկամիս հետ կայարանի մայթի վրա էինք:

— Կողքիդ նայիր— ասաց բարեկամս— կոշկաջինջը հայրենակիցդ է:

Նայում եմ և այդ գեր դեմքով հայի մեջ տեսնում եմ վաղուցվա ծանոթ փիլիսոփա Մանուկին: Տասը տարի առաջ, ուսին մի մեծ տակառ, քարշ էր տալիս նա Թիֆլիսի փողոցներով և «Գարյաչի բո՛ւլկի» էր աղաղակում. իսկ այժմ կայարանի մայթի վրա և Բաթումի փողոցներում ման գալով, խոզանակով արկղիկն է ծեծում ու «չի՛ստի» ձայնում: Երևի փիլիսոփա Մանուկին վիճակված էր միշտ քարշ գալ և միշտ աղաղակել. ապրել էր պետք: Անցլալ օր էլ մի Մարտիրոսի ցույց տվին ինձ, որ նավամատույցի վրա նստած, չճանաչվելու համար գլխարկը մինչև աչքերը իջեցրել, ակնարկը միշտ դեպի ցած, կոշիկներ էր սրբում, «չիստի» գոչում: Վենետիկի դպրոցից էր այդ Մարտիրոսը, և ով ինձ նրան ցույց տվավ, պատկառանքով էր խոսում նրա մասին:

Ապրել է պետք. ստամոքսը ոչ փիլիսոփա է ճանաչում և ոչ էլ Վենետիկի դպրոց, նա միայն ուտել է ուզում:

Նայեցի Մանուկին: Նա էլ ինձ տեսավ, ճանաչեց, հայացքը ուրիշ կողմ դարձրեց և դադարեց «չիստի» կանչելուց:

Մոտեցա ու ոտքս դրի նրա արկղիկի վրա: Հանեց լռությամբ խոզանակները, երեսիս չէր նայում, վարտիքիս ծայրերը դարձրեց ու սկսեց սրբել:

— Որտե՞ղ էիր այսքան ժամանակ,— հարցրի մեղմությամբ:

Ցնցվեց, բայց առանց վեր նայելու կմկմաց.

— Կոշիկ եմ սրբում:

Երկուսս էլ լռեցինք: Հույն պատանին, որ մի լավ գննել էր ինձ, այժմ վիզը երկարացրել, աշխատում էր գրպանիս եղած գիրքը գննել:

— Գիտե՞ս, — խոսեցի քիչ հետո, — Թիֆլիսից եմ գալիս, այնտեղ էյնաթենց Տիգրանին տեսա...

— Է, — արեց նա:

— Բուլկի էր ծախում... Ի՞նչ է եղել նրանց, սնանկացե՞լ են:

— Եղբոր փողերը հատա՞վ արդյոք, — ավելացրեց նա, — ոտքդ քիչ պինդ կոխիր... աստված արդյոք իր դատաստանը կատարե՞ց վերջապես, խո գիտես նրա եղբոր արածները:

— Լսել եմ:

— Լսածդ ի՞նչ կլինի որ... պիտի տեսնել, իր վրա փորձել: Նրա արածները երկնքին սյուն եղան, այո՜ւն...

— Քո փողե՞րն էլ է կերել:

— Իհարկե... Բայց քիչ. ինձ շատ խաբել չկարողացավ, դրա համար էլ ինձ մատնեց, քիչ մնաց բռնել տար երկրում:

— Ես շատ եմ լսել նրա մասին, — ասացի ես, — Բայց զարմանում եմ, թե ինչպես կարող է մարդ այսպես ժամանակ և իր դառն քրտինքը աչքերը Բաց ուրիշի ձեռքը տալ:

— Չտվիր՝ ի՞նչ կանես, մոտն ես գործում, փողը իրեն չես տա, կասի՝ «ինձ չե՞ս հավատում, դեհ, որ չես հավատում, գնա, ինձ մոտ էլ մի ծառայի»: Ի՞նչ կարող ես անել: Չափում ես, կշռում և մտածում ես. «Չտամ, ինձ դուրս կանի, թե որ տամ, գուցե խղճա ու ուտի... ուրեմն տամ, գուցե չուտի...» և տալիս ես:

— Առանց ստորագրությա՞ն:

— Ստորագրությո՞ւնը որն է. «նրան չե՞ս հավատում, գո՞ղ ես համարում, որ ստորագրություն էլ ես ուզում, քանի՞ քեզպեսների փող կա նրա մոտ. 10—15 տարի է սաղ վանեցոց ու աշխարհին էլ հայտնի է, որ Էյնաթենց Կարապետը փող ուտող մարդ չէ, որ...»: Ահա թե ինչ կասի քեզ: Բացի դրանից, շատ էլ ստորագրություն եղավ, ի՞նչ կարող ես անել: Դատ բանալը հե՞շտ բան է. չե՞ որ եթե հարյուր մանեթ առնելիք ունենաս, երկու հարյուր էլ դատի ծախս պետք է քեզ... Երկիր փող ուղարկելու համար ստորագրությո՞ւնը որն է:

— Քե՞զ ինչ է արել նա:

— Ինձ շատ բան չի արել... կոշիկներդ, գիտե՞ս, հալից ընկել են, կրունկները փոխել տուր... Ուզեց շան պես դատաժ, մի քիչ ունեցածս ձեռքիցս խլել՝ չկարողացավ, չտվի, վարպետ եղա. մոտիցն էլ շուտ դուրս եկա, ինձ և մյուսներին, օրինակ, ասել էր, որ իր տված բուլկիներից քանի հատ որ մնաց ամեն երեկո, պիտի ետ առնեք: 3—4 օր լավ է... մեկ օր էլ բարկացավ. «Շան որդիներ, — ասաց, — ձեր քարթու հացերը ե՞ս պիտի սաղացնեմ, հոգիներդ դուրս գա՝ ման եկեք ու ծախեք»: Ասում էր. «ման եկեք»... Առավոտյան ժամը վեցից, երբեմն հինգից մինչև 11, կեսօրից հետո 4-ից մինչև 9-ը էլ տեղ չէր մնում, առանց կանգնելու ման էինք գալիս, ձայներս կտրվում էր գոռալուց. թափառական հրեայի պես և մի բուրբ մի դռան շեմքի վրա նստել չէինք

կարող... «քալե, քալե»,— գոչում էր մեզ մեր ստամոքսը, «քալե»,— ձայնում էր աղան... և մենք քայլում էինք, անդադար քայլում... ըշտե այսպես ենք ապրում մենք... Մյուս ոտքդ բեր, աս լմնցավ:

Պահ մի մեզնից ոչ ոք չխոսեց, ես տվի մյուս ոտքս, նա ներկը քսեց և երբ խոզանակով սկսեց շփել, շարունակեց.

— Ըշտե ասանկ, աղաս... օրը մինչև երեկո, վեց ամիս անդադար քալեցի ու քալեցի, գոռացի ու կանչեցի, հացպանից ու երբեմն էլ ասորի կամ պարսիկ խոհարարների աղտոտ կերակուրներից զատ բան չկերա... քիչ փող ետ ձգեցի:

— Որքա՞ն:

— Հիսուն մանեթ... լավ փող էր, կարող էի երկիր վերադառնալ, մի թեթև գործ բռնել:

— Է, ինչո՞ւ չվերադարձար:

— Հիվանդացա, ունեցածս էլ կերա ու մի քիչ էլ պարտք արի. շատ էի «քայլել»... Ժպտաց դառնությամբ ու լռեց: Պատկերացան մտքիս մեջ այդ իսկապես թափառող թշվառ հայրենակիցներս, որոնցից հաճախ կարելի է տեսնել Թիֆլիսի փողոցներում քարշ գալիս: Փոշոտ, հոգնած խոպոտ ձայնով գոչում են նրան՝ «Գարյաչի բուլկի» և ոչ ոք չի գրոմ նրանց, ոչ ոք...

— Կլոր-դայիի Խաչոյին ճանաչո՞ւմ ես,— հարցրեց հանկարծ Մանուկը առանց ինձ նայելու և շարունակելով սրբել:

— Չէ, այդ ի՞նչ Խաչո է:

— Էն, որին ռուս Խաչո էլ էին ասում: Ռուսերթ շատ էր մնացել, մի տղա ուներ, միասին էին Թիֆլիս: Որդին աշխի՛ էր, հայրն էլ բուլոչնիկ՝ էյնաթի Կարապետի մոտ:

— Լավ, հետո՞:

— Կարապետը Խաչոյին սկսեց համոզել, որ իր աշխատածից որդուն չտար և տուն էլ չուղարկեր: «Տնավեր, — ասում էր նրան, — որդիդ էլ է աշխատում, թող նա տունը պահի, իսկ դու փող ետ ձգիր, որ էգուց մեկել օր թե տղադ քեզ չուզի պահել, դու խեղճ չմնաս...»: Խաչոն համոզվեց, ամսական մինչև 10—15 մանեթ ետ էր ձգում, շան պես էլ կյանք վարում: Փողերը թողնում էր Կարապետի մոտ: Տարի մ'երկու, մոտ 300 մանեթ աշխատեց, էլ նրա քեֆին քեֆ չէր հասնի, ուզեց փարեն առնել ու երկիր վերադառնալ: 30—35 ոսկի էր. բոլ փող էր, ուզեց Կարապետից:

— Ստացա՞վ:

— Համբերիր... Կարապետը, աղիս ասեմ, նրան համոզեց, որ փող հետը տանելը վտանգավոր է, քուրդերը կխլեին և այլն, որ թող Խաչոն երկիր երթա, ու Կարապետը հեռագրով նրան փող կհասցնի՝ «փողը տիրոջ առջև դուրս կգա»... Հավատաց Խաչոն, ուրիշ ճար էլ չունեի, թե որ չհավատար: Հասավ երկիր՝ «փողը տիրոջ առջև» չելավ: Նամակ գրեց, պատասխան չկա: Ետ

¹ Խոհարար:

դարձավ Թիֆլիս եկավ: Կարապետը վռնդեց իր խանութից. «Շա՞ն էս ձգում վրաս,— ասաց,— ի՞նչ փող, ի՞նչ բան, թուղթդ ո՞ւր է»... Հուսահատ Խաչոն այս դուռ, այն դուռ ընկավ ու... այս մեկ կոշիկդ էլ հալից ընկել է, գիտե՞ս...

— Հետո՞, հետո՞,— գոչեցի ես նեղացած,— Խաչոն ի՞նչ եղավ:

— Ի՞նչ պիտի լիներ, մառախից², ցավից մեռավ: Տարանք թաղեցինք Վերայի գերեզմանատուն: Որդին էլ երկիր երթալու ժամանակ սպանվեց: Տասը՝ կին ու տղա, հոգի ունե, աստված նրանց ումուղին հասնի, ով գիտե այժմ քանիսը քաղցածությունից մեռել են...

Վերջացավ սրբելուց: Վճարեցի. ոչ ես խոսեցի և ոչ նա, այլ հեռացա:

Երբ իջնում էի սանդուղքներից և հեռանում կայարանից, դեռ բավական հեռու լսում էի Մանուկի տխուր ձայնը, որ գոչում էր.

— Չի՛ ստի...

² Վիշտ: